

Din Sosyolojisi*

CHRISTIAN SMITH - ROBERT D. WOODBERRY
ÇEVİREN: İHSAN ÇAPCIOĞLU
ARŞ. GÖR., ANKARA Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ
e-mail: ihsanapcioglu@yahoo.com

Bundan otuz yıl önce, ne sosyologlar tarafından dinin sosyal yaşamda önemli bir etken olduğuna gereken önem veriliyor, ne de dinin çok büyük önem taşıdığı düşünülüyordu. Antropolog Anthony Wallace (1966: 265) dönemin geçerli anlayışını, daha sonraları şu şekilde özetlemiştir: “Dinin, evrimsel geleceği, onun sona ermesidir. Doğa kanunlarına bağlı olmaksızın doğayı şekillendiren doğaüstü varlık ve güçlere inanış yıpranacak ve sadece ilginç bir tarihî hatıra haline gelecektir. Bilimsel bilginin insanlar için giderek daha yeterli hale gelmesi ve yayılması sonucu doğaüstü güçlere inanış yavaş yavaş yok olmaya mahkûmdur”. Fakat daha sonraki on yıllarda işler önemli ölçüde değişmiştir. Önceki dönemin sekülerliği en iyi anlatan kuramcılardan biri olan Peter Berger, artık “dinin krizinden, sekülerliğin krizine doğru bir geçiş yaşandığı”ndan ve “gerileyen sekülerlik”ten bahsetmektedir (Berger, 1983, 1996). Berger, ayrıca, “güncel olaylara ilişkin analizlerinde dini göz ardı edenlerin, büyük bir tehlikede oldukları” sonucuna varmaktadır (Berger, 1996: 12).

Sosyologların, dine sosyal bir etken olarak yaklaşmada yeniden artan ilgisinin temel nedeni, onun hayatî önemini vurgulayan küresel gelişmelerdir. Dinin akademik yönden ihmal edildiği dönem boyunca sosyal yaşamda süregelen toplumsal önemini göstererek seçkin bilimsel çalışmalar orataya koyan sosyologlar bulunmaktaydı. Bunlara rağmen, bilim dünyasının hayrette kalıp eski sekülerleşme paradigmasından uyanması, ancak uluslararası arenada yaşanan siyasi olaylarla mümkün olmuştur. Buradaki kritik seneler ise 1979 ve 1980’dir. 1979’da, Müslüman militanlar Şah İran’ını devir-

* Christian Smith - Robert D. Woodberry, “Sociology of Religion”, *The Blackwell Companion to Sociology*, Edited by Judith R. Blau, Blackwell Publishers, 2001, ss. 100-114.

miş, Ortadoğu ve Ortadoğu'nun da ötesinde pek çok bölgede, militan İslami hareketlerin yayılmasını da beraberinde getirecek olan, İslami bir cumhuriyet kurmuşlardır. Aynı zamanda, kendilerini Hristiyan fundamentalistler olarak tanımlayan Hristiyan Sağ'ından bir kesim Amerikan siyasetine yönelmiş -bu kişiler yarım yüzyıl boyunca siyasi arenada görünmemiş- ve seküler hümanizm güçlerine karşı "ahlaklı bir çoğunluğu" harekete geçirme ve bu suretle de yeniden bir Hristiyan Amerika oluşturma niyetlerini açıkça ilan etmişlerdir. Daha sonra 1980'de, Salvador-Roma Katolik Başpiskoposu Oscar Romero, bölge kilisesini giderek artan sosyal eylemcilik ve bazen de yoksulların adına başkaldırıcı isyanlara teşvik eden, Latin Amerika özgürlükçü dini hareketindeki etkinliği nedeniyle, suikast düzenlenerek öldürülmüştür; Romero hadisesi 1970'lerde kaçırılan, işkence edilen ve öldürülen onbinlerce Latin Amerikalı Hristiyan sosyal eylemci içerisinde sadece en çok bilinenidir. Ancak aylar sonra, Roma-Katolisizmi temelli dayanışma hareketi, Polonya'daki komünist yönetimine karşı bir protesto dalgası başlatmış; devletten o ana kadar görülmemiş imtiyazlar kazanmış ve bu süreç, Lech Walesa'nın bir yandan Siyah Madonna Cze-stochowa'nın broşu ile alay ederken, bir yandan da Papa II. John Paul'un hatıra kalemi ile Gdansk Antlaşmalarını imzalaması ile sonuçlanmıştır. Takip eden yıllar, dünyanın pek çok farklı köşesinde önemli din-temelli bir dizi hareketin ortaya çıkışına tanık olacaktır: Güney Afrika'daki imtiyaz-karşıtı hareket, Doğu Almaya'da komünizm-karşıtı hareket, Birleşik Devletler'deki Orta Amerika barış hareketi. Dinin toplumsal ve siyasal önemine farklı bir bakış açısıyla yaklaşan sosyologlar, aynı zamanda giderek artan bir şekilde Latin Amerika'da yayılmakta olan Pentakostalizm, Doğu Asya'nın bazı bölgelerinde yayılan Hristiyanlık, yeni göç dalgaları ile Amerika'da dinlerin çok daha bütünlük kazanan yapısı, eski-komünist Avrupa'nın bazı yerlerinde yeniden dirilen dini kimlikler vs. gibi gelişmelerin yoğunluk kazandığının da farkına varmışlardır. 1990'lar ile birlikte, Virginia Üniversitesi'nden James D. Hunter (1991) Amerika'da din temelli bir "kültürler savaşı" olduğunu açıklıyor ve Harvard Üniversitesi'nden Samuel Huntington (1996) dinsel farklılıklardan kaynaklanan küresel bir medeniyetler çatışmasının yaşanacağı öngörüsünde bulunuyordu. Bunlar abartılı sayılabilirse de, temel nokta değişmez: Din geri dönmüştür.

Bilim dünyası artık bu temel gelişmeleri yakından takip etmeye ve bunların uzantılarının neler olabileceğini anlama çabasına yönelmiştir. Uzun bir süre boyunca, sekülerleşme ile ilgilenen sosyal bilimciler, din üzerinde düşünme konusunda tembellik etmişlerdir. Şu anda ise, dinin toplumsal alandaki önemini giderek daha çok farkına varmamız ile birlikte, bu konudaki bilgimizin artması için daha fazla deneye dayalı ve kuramsal çalışma

yapılması gerekmektedir. Bu bölüm, bu bağlamdaki faydalı güncel çalışmalardan ana hatlarıyla bahsetmeye ve gelecekte sosyoloji biliminin din üzerine dikkatini vermesi gereken alanlar konusunda öneriler getirmeye çalışmaktadır.

Son yıllarda din sosyolojisi alanındaki en ilgi çekici ve önemli çalışmaların bir çoğu, başka kuramsal alanlardan etkilenerek üretilen bilimsel çalışmalardır ve bu çalışmalar, çok değişik analiz düzeyleri de göz önünde bulundurulurken gerçekleştirilmiştir. Bu konuları özendirici tartışmalar ortaya çıkmıştır; örneğin uzmanların dine yaklaşımlarının, rasyonel seçim kuramı, kültürel sosyoloji, sosyal psikoloji, kurumsal ve örgütsel kuram, etnisite çalışmaları, meslek sosyolojisi gibi kuramsal bakış açıları çerçevesinde olduğu. Bu konudaki eski düşünce kategorilerinin yanlışlarının farkına varılması, sosyal yaşamda dinin algılanış tarzına dair farklı alternatiflerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Burada, bunlardan en değerli ve ilgi çekici gelişmeler arasında olduğuna inandığımız bazılarını inceleyeceğiz.

MİKRO-DÜZEYDEKİ SEKÜLERLEŞMEYİ YENİDEN ELE ALMA

Din sosyolojisinde, son zamanlarda üzerinde en çok durulan alanlardan birisi sekülerlik kuramının, bireysel inanç, bilinç ve uygulama düzeylerinde, yeniden ele alınması konusundadır. Özellikle Birleşik Devletlerde, bilhassa halk arasında dine bağlılığın ve dini faaliyetlerin hala devam etmekte olması, dinsel gelişimin ve dinin nüfuzunun, daha iyi kuramlaştırılabilmesi çabalarını artırmıştır. Bu eğilim, birbiriyle bağlantılı iki kuramsal yaklaşım çerçevesinde gelişmiştir: Bu kuramların her ikisi de dini ve kültürel çoğulculuğun dinlerin gelişimine yardımcı olduğunu -ya da en azından olabileceğini savunmaktadır.

Kuramsal yaklaşımların ilki, Roger Finke, Rodney Stark, Laurence Iannaccone ve diğerleri (örneğin, Finke ve Stark, 1992; Iannaccone, 1994; Young, 1997; Sherkat ve Ellison, 1999; Stark ve Finke, 2000; bkz. ayrıca Warner, 1993)'nin "din ekonomileri" kuramıdır. Bu yaklaşım, aşağıdakileri açıklamak için rasyonel seçim çerçevesini kullanır: (a) Dini rekabet ve girişim alanındaki seferberliğin farklı oranlardaki kilise etkinliği üzerindeki etkisi; (b) dini sermaye birikiminin, dini değişimler ve devamlılıklar üzerindeki etkisi; (c) dini inançlardaki katılığın, kilisenin gelişimindeki etkisi ve (d) farklı dini kuruluşların ideolojileri, üyelik başvuruları, gelişme ve gerileme döngüleri üzerinde yapısal alandaki çok çeşitli dini ürünlerin dağıtımının etkisi. Dini, ekonomik temellerle yeniden açıklama girişimi ve özellikle kültürel çoğulculuğun ve rekabetin dinin nüfuzunu artırdığı görüşü, aralarında Kenneth Land (Land ve diğerleri, 1991), Judith Blau (Blau ve diğerleri, 1993),

Kevin Breault (1989) ve Daniel Olson (1998)'un da bulunduğu muhalif düşünürlerin tepkisiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu jüri (yargıçlar kurulu) hala din ekonomileri üzerinde çalışmaktadır; ancak şu ana kadar bu tartışma din sosyolojisinin daha sağlam veriler, daha gelişmiş nicel incelemeler ve daha net kuramlar kullanmasına yol açmıştır.

Mikro-düzeydeki sekülerleşmenin yeniden ele alınma sürecindeki ikinci yaklaşım, Christian Smith ve meslektaşları (1998) tarafından dile getirilen, "alt-kültürel kimlik" kuramıdır. Ekonomik rasyonel seçim yaklaşımı yerine bu kuram, ahlaki kimlik, referans grup yaklaşımı, grup kimliğinin sosyal psikolojisi, gruplar arası çatışmanın sosyal işlevleri ve sapkın alt-kültürler hakkındaki yapısal yaklaşımlar konularındaki literatürde geliştirilmiş olan görüşlerini birleştirir. Modern çoğulculuk, kimlik araştırmaları ve gelişen dini alt kimliklerin simgesel sınırlarının korunması üzerindeki olumlu etkilerini açıklayabilmek için literatürdeki bu bakış açılarını kullanmaktadır. Bu kuram, çoğulcu, modern toplumda dinin, anlamlandırma ve ait olma şeklinde bir aidiyete dayalı ve ahlaki temelli ortak kimliklerin tatmin edilmesini sağlayan alt kültürlerin bir parçası haline gelerek hayatta kalıp geliştirebileceğini öngörmektedir; ve bu dini alt kültürler güçlenecekler, kendilerinin dışındaki ilgili gruplardan farklılıklarını net olarak ortaya koymak ve bu gruplarla aralarında ihtilaf ve gerilimler çıkarmak için alt-kültürel araçlara sahip olacak ve kullanacaklardır. Din ekonomileri kuramı gibi, alt-kültürel kimlik kuramı da, geleneksel din anlayışının varlığını sürdürebilmesi hususunda modern dünyada sekülerleşme teorisinin temelinde yer alan "kültürel ve dinsel çoğulculuğun dine zarar verdiği" görüşüne sığınan bir açıklamaya öne sürmektedir. Bununla birlikte, alt-kültürel kimlik kuramının getirdiği katkı ve sınırlamaları değerlendirebilmek için, daha çok deneye dayanan araştırmaya ve kuramsal düzeltmelere ihtiyaç vardır.

DİNİ DÖNÜŞÜM

Temelinde bireysel-düzeydeki sekülerleşmeyi yeniden anlayabilme çabası olan bu sorgulamanın başka bir alanı da, gerileme, sahip olduğu konumu kaybetme ve yavaş yavaş yitip gitme olarak görülen eski dinsel sekülerleşme kavramını, dinsel "dönüşümün" daha serbest ve daha az eleştirel bir algısıyla değiştirme gayreti olmuştur. Bu çaba değişik biçimlerde görülebilirse de, burada temel olan, dinin ne gerilediği ne de istatistiksel olarak çoğaldığıdır; bunun yerine, dinin toplumsal olarak önemli olan başkalaşımlara uğramasıdır. Dinlerin mevcut ortama uyum sağlamaları güncel bir fenomen değildir –bu, yazılı tarihte apaçık bellidir- ve bu yüzden değişim, kendiliğinden sekülerleşme veya zayıflama belirtisi olarak yorumlanmamalıdır. Biyolojik

evrimde de görüldüğü gibi, değişen çevrelerine uyum sağlayan varlıklar hayatta kalır, uyum sağlamayanların ise nesli tükenir. Bazı durumlarda bu dönüşüm, “ruhaniyet”e, yani geleneksel, kurumsallaştırılmış dine nazaran daha bireysel, özelleştirilmiş ve esnek bir dine yönelik artan ilgi olarak açıklanmaktadır (Wuthnow, 1998). Dinsel dönüşüm aynı zamanda, inananların, farklı geleneksel dinlere olan bağlılıklarının bir arada olduğu ya da farklı geleneklere ait öğelerin kişiselleştirilmiş karma bir yapıda birleştirildiği dini senkretizm sisteminde de açıkça görülmektedir (örneğin; “Ben Katolik-Budist bir paganım”). Üçüncü bir biçim de, yaygın geçici dini inanışları incelemektedir: Örneğin; kendileri için kilise bulma gayretindeki “inanç arayanlar”ın ve bu kişilerin oluşturduğu pazara hitap etme amacıyla kendilerini pazarlayan girişimci kurumların -genellikle, “arayış içinde olanlara yönelik” ve kurumsal olarak, bu kişilerin isteklerine göre şekillendirilen büyük-kiliselerin sayılarındaki artış. Dinsel dönüşüm literatüründeki diğer odak noktalardan birisi de, kendi çevrelerindeki dönüşümlerin ve yerel cemaatin benimsemekte olduğu ve kendilerine yeniden yol belirlemekte oldukları kültürel hareketlerin etkilerini inceleyen, cemaatlerle ilgili dini çalışmalarıdır (örneğin, Ammerman, 1997). Dinsel dönüşüm konusundaki diğer kültürel yaklaşımlar, dini cemaatler tarafından, kendilerinin değişmekte olan yapısal ve kültürel koşullarını daha iyi belirtmek amacı, geleneksel dini kavramların, mesela kocaların ya da babaların “aile reisliği” ya da varlıkların ve servetlerin nasıl “idare edildiği” gibi kavramların, nasıl değiştirildiğini incelemektedirler (örneğin, Gallagher ve Smith, 1999). Bu dini dönüşümlerin, dinsel alanda ne tür köklü etkileri olabileceği önümüzdeki zamanlarda görülecektir. Günümüzde bu yöndeki çalışmalar, dinsel değişimin tekrar kuramsallaştırılabilirliği ve dini inanışlar ile uygulamaların yeni açıklamalarının belirlenebilmesi amacıyla, eski düşünce tarzlarının analizine yol açmaktadır.

DİNİ ÇOĞULCULUK

Şimdilerde ABD, özellikle ırk ve etnisite, toplumsal sınıf, alt-kültürel kimlik ve kuşakların değişimi gibi kavramlar ile karmaşık bir hale gelen kentsel bölgelerde dini çoğulculuğa maruz kalmaktadır. 1960’ların ortalarında ABD ve Kanada’nın, Avrupalı-olmayanların göçüne yönelik sınırlamaları kaldırılmalarından bu yana, birçok “yeni göçmen grup” gelmiştir. Bu gruplar kendileriyle birlikte, çoğunlukla kendi ülkelerinin dinlerini (bazen misyonerlik aşılannmış bir şekilde) de getirmektedirler. Varlıkları ve sayıları giderek artan Salvadorlu Katolikler, Doğu Hindistan Hinduları, Koreli Presbiteryenler, Kamboçyalı Budistler, Pakistanlı Müslümanlar vs. Amerika’nın dini haritası-

nı karmaşıkleştırmakta ve dönüştürmektedir. Artık sadece Protestan, Katolik veya Yahudilerin yaşadığı basit günler geride kalmıştır... Sosyolojik araştırmanın yeni döneminde, ABD'deki bu yeni dini çoğulculuğun sonuçları incelenmektedir.

Warner ve Wittner (1998), Stevens-Arroyo ve meslektaşları (Stevens-Arroyo ve Cadena, 1995) tarafından New York Kent Üniversitesi'ndeki "Latinler Arasındaki Din Analizi" Programı çerçevesinde hazırlanan güncel çalışmada ve Houston Üniversitesi'nde Helen Rose Ebaugh (Ebaugh ve Chafetz, 2000) tarafından sürdürülmekte olan projede dinin, yeni göçmenler için çeşitli ve hayati bir rol oynadığı öne sürülmektedir. Yeni göç dalgası ile Kuzey Amerika, daha geniş bir dini çoğulculuğa sahip olmuştur. Yeni göçler ile birlikte, Kuzey Amerika'daki dini çoğulculuk çok daha fazla genişlemiştir. Artık camiler, tapınaklar ve aşramlar, ülkenin pek çok bölgesindeki Protestan ve Katolik kiliselerinin yanibaşlarında görülebilmektedir. Bununla birlikte bu gelişme, çoğu uzmanın tahmin ettiği ölçüde büyük olmamıştır. Bu, kısmen, Kuzey Amerika'ya yeni göç etmiş olanların en azından ismen Hristiyan olmalarındandır. Bu, daha çok, her ikisi de baskın olarak Katolik olan Latin Amerika ve Filipinler'den gelen büyük göç dalgaları sebebiyledir. Fakat Kore, Vietnam ve Ortadoğu'dan gelen kişiler bile, çoğunlukla Hristiyandır. Yahudiler, Ahmedi Müslümanları, Baha'iler gibi zulme uğramış azınlıklar da kendi sayılarından fazla bir sayıda gösterilmişlerdir. Bu yüzden Kosmin ve Lachman (1993), *Dinsel Tanımlamaya Dair Ulusal Etüd* adlı çalışmalarında, bu yeni göç dalgasında, kendilerini Yahudi olarak tanımlayan Amerikalıların %1,9 ve kendilerini Hristiyanlık dışında diğer dinlerle (Müslüman, Budist, Hindu vs.) tanımlayanların da %0,76 oranında olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Liseli gençler üzerinde yapılan Ergen Sağlık Çalışması da benzer bulgular ortaya koymaktadır.

Dine bağlılık, göçmenlerin ABD yaşamına uyum sağlamalarına ve temel kültürel değerlerini muhafaza etmelerine yardımcı olmuştur. Yine de, bu süreç boyunca dini geleneklerin dönüşüme uğradığı da görülmektedir. Aynı zamanda gruplarda, genel olarak halk katılımı giderek artmış ve daha bilinçli bir yapı ortaya çıkmıştır: Örneğin çocuklar Hinduizmi Kuzey Amerika kültürü içinden kendiliğinden seçmedikleri için, bu dinin onlara aileleri tarafından dikkatlice öğretilmesi gerekmiştir. Dini gruplar arasında cinsiyet rolleri de sıklıkla değişmektedir. Bazı gruplarda (örneğin, Latin Amerika Pentakostal din değiştirenler), kadınlar daha işlevsel bir rol kazanmışlar; diğerlerinde ise kadınların katılımı daha sınırlı olmuştur. Hindistan Thomas Hristiyanları içinde yer alan erkekler, toplumsal alanda eşlerinin lehine değişen sosyal statü kayıplarına, kilise öncülüğünde daha katı kontrol meka-

nizmalarının sürmesini sağlayarak, karşı koymaya çalışmışlardır (Warner ve Wittner, 1998). Göçmen toplulukları için en önemli problemlerden bir tanesi, birinci ve ikinci kuşaklar arasındaki boşlukların köprüler kurularak doldurulması sorunudur. Kiliselerde, camilerde veya tapınaklarda bu kuşak farklılığı konusunda genellikle bir çözüm getirilememekte, gençler de çoğunlukla ailelerinin inançlarını terk etmektedirler. Önceki ve sonraki göç dalgaları arasında ve göçmenler ile konuk oldukları ülkenin mezhepleri arasında da gerginlikler yaşanabilmektedir. Bu nedenle, göçmen toplulukları, kültürel ve kurumsal değişimlerin ve kültürel direniş ve asimilasyon sürecinin üzerinde çalışılabileceği cazip bir çalışma ortamı sağlamaktadır.

Bununla birlikte, göç, sadece Kuzey Amerika'ya özgü bir konu değildir. Pek çok Müslüman, Hindu ve Budist Avrupa'ya, Latin Amerika'ya ve dünyanın değişik bölgelerindeki eski Britanya kolonilerine göç etmiş durumdadır. Aynı zamanda Hindistanlı, Filipinli, Koreli, Avrupalı ve Kuzey Amerikalı işçiler, petrol zengini Ortadoğu'ya göç etmektedir. Bundan başka, savaşlar, kıtlıklar ve doğal afetler de tüm dünyada insanları, uluslararası göçlere zorlamaktadır. Bununla birlikte, dini grupların, bu iç ve dış göçmenler için hayati bir rol oynayıp oynamadığı hala açıklığa kavuşturulmuş bir konu değildir. Bu konuda gelecekte yapılacak çalışmaların dinin, göç edenlerin kimler olacağı ya da nereye göç edeceği gibi konulardaki olası etkilerinin neler olduğunu ve yine göç alan ülkelerin dini yapısının, göçmenlerin göstereceği karşı tepkiler konusunda nasıl bir etkiye sahip olduğunu, incelemelidirler. Örneğin, göç ettikten sonra göçmenlerin dindarlığı her yerde aynı oranda mı artmaktadır ya da bu durum, özellikle ABD gibi dini etkinliklerin daha fazla olduğu toplumlarda mı yaşanmaktadır?

Aynı zamanda yeni göçmen gruplar konusunda, literatürde bazı yetersizlikler bulunmaktadır. Geçmişte yapılan çalışmalar, genellikle belirli kişilere ve zümrelere yönelik ve küçük çaplı nitel araştırmalar ya da içeriğe uygun olmayan örnekler sunan nicel araştırmalardır. Küçük ölçekli grupların ulusal örneklemeler için temel olarak alınması zor olmuştur; bu nedenle çoğu uzman, elverişli modeller, içeriği giderek genişletilen modeller ya da telefon rehberinde yer alan etnik isimler gibi örnekler kullanmışlardır. Neyse ki, Yeni Göçmenler araştırması için Guillermina Jasso ve meslektaşları, ABD'ye gelen yeni göçmenlerle ilgili ulusal çapta temsili bir model geliştirebilmek için, İdari Göç ve Vatandaşlığa Kabul Servisi (INS) kayıtlarını kullanmaktadırlar. Bu yöntem, uzmanların ABD'nin mevcut dini bileşimini saptamasına ve bu bileşimin zamanla nasıl değişeceğini belirleyebilmesine yardımcı olmaktadır. Bu alandaki diğer bir yetersizlik de, araştırmacının karşılaştırmalar ve kıyaslamalara yer vermeyen niteliğidir. Araştırmacılar tabiki

iki farklı ülkeye göç eden aynı göçmen grupları kıyaslamamışlar ya da dini inanışlarının nasıl değiştiğini belirleyebilmek için göçmenlerin geldikleri ülkeleri incelememişlerdir.

DİN VE SAĞLIK

Uzun bir süre boyunca ihmal edilen bir konu olmuşsa da, din ve sağlık arasındaki ilişki üzerine yapılan araştırmalar hızla artmaktadır. Çoğu araştırma, dindarlığın, ortalama yaşam süresi, sağlık, psikolojik durum, hastalıklardan kurtulma ve cerrahi operasyonlar üzerinde tutarlı, ölçülü ve olumlu bir etkisinin bulunduğunu ortaya çıkarmıştır (örneğin, Ellison ve Levin, 1998; Sherkat ve Ellison, 1999). Bu faydalı etkilerin varlığı çok sayıda araştırmayla da tutarlılık göstermiştir; ve sosyal bağlar, fiziksel hareketlilik, sağlık durumları ve nüfusun yapılanması konusunda çok çeşitli etkileyici istatistiksel denetimler olsa da bu sonuçlar sabittir. Bunlar, çok çeşitli hastalıklar ve cerrahi müdahaleler, çeşitli yaş grupları, sosyal sınıflar, ırklar, etnisiteler ve uluslarda -bu çalışmaların çoğu Kuzey Amerika ve Avrupa'da gerçekleştirilmiş olsa dahi- birbirleri ile tutarlılık göstermişlerdir. Dini inançların olumlu etkisi en çok yaşlı ve Afrika kökenli Amerikalılarda görülmektedir, fakat cinsiyete göre farklılıklar azdır. Aynı zamanda dini geleneklerin değişmesi de alınan sonuçları etkilemektedir, çünkü bazı çalışmalar, katı muhafazakâr dini gruplarda daha olumlu sağlık koşullarının olduğunu ve bu gruptaki kişilerin hayattan daha çok zevk aldıklarını belirtmektedirler (Ellison ve Levin, 1998). Genellikle, bireysel olarak yapılan dualar, dinin bireyin öznel alanındaki önemi ve dinsel başa çıkma yöntemleri ek bir olumlu etkiye sahipse de, en olumlu etkiye kilise katılımı ve faaliyetlerinin sahip olduğu görülmektedir. Daha çok sosyal destek, aile ilişkilerinin daha düzgün olması ve daha sağlıklı davranışlar (örneğin, daha az sigara içme ve alkol kullanma, riskli cinsellikten uzak olma gibi) bu olumlu etkilerden bazılarıdır fakat hepsi bunlardan ibaret değildir. Uzmanlar, dini anlamlandırma sistemlerinin stres üzerindeki olası etkileri gibi, diğer olası alanları da analiz etmeye başlamışlardır.

Tabii ki, dini inanışların tüm biçimlerinin sağlığı ve psikolojik dengeyi olumlu yönde desteklediği söylenemeyecektir. Çalışmaların önemli bir kısmı, yolsuzluk yapan kiliseler, "zehirli inançlar", saçma ve uyumsuz dini başa çıkma biçimleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Sigmund Freud (1927), Albert Ellis (1992) ve Nathaniel Brandon (1994) gibi kuramcılar, dinin nevrotik bir yapısı olduğu ve kişinin kendine olan saygısına (benlik/öz saygısına) ve şahsi çıkarlarına zarar verdiği konusunda görüş birliği içerisindeyler. Bununla birlikte, yine bu çalışmaların çoğu, kişisel hatıralar gibi kanıtlar ve gelişigüzel örnekler ile temellendirilmişlerdir. Başlıca deneye dayanan kanıtlar, bu

durumların genel kurallar değil, istisnalar oluşturduklarını göstermektedir (Gorsuch, 1988; Ellison ve Levin, 1998).

Bununla birlikte, sağlık ve din alanlarında bazı önemli yetersizlikler hala mevcuttur. İlk olarak, yapılan araştırmaların neredeyse tamamı Hıristiyan ve Yahudi geleneklerinin baskın olduğu, Kuzey Amerika ve Avrupa'da gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçların diğer dini gelenekler için de aynı şekilde geçerli olup olmadığı daha çok verinin toplanması ile tespit edilebilecektir. İkinci olarak, araştırmalarda kullanılan genelleyici tarzdaki dini inanışa yönelik sorular, uzmanların pek çok olası nedensel mekanizma biçimlendirmelerini de engellemektedir. Neyse ki, National Institute on Aging (Ulusal Yaşlılık Enstitüsü) ve Fetzer Institute (Fetzer Enstitüsü) (Idler ve diğerleri, 1977) ile işbirliği içinde çalışan araştırmacılar, son zamanlarda daha iyi ölçütler geliştirmektedirler ve bunlardan bazıları 1998 Genel Toplumsal Araştırması'nda da görülmektedir. Üçüncü olarak, araştırmaların çoğu, toplumsal desteğin yönlendirilmesi, sağlık konuları gibi dinseliliğin doğrudan etkili olduğu konularla ilgilenmektedirler. Oysaki dinin etkilerinden çoğu dolaylı olabilmektedir (örneğin, daha fazla toplumsal desteğin sağlanması yoluyla). Araştırmacılar yapısal denklemler oluşturarak, dindarlığın hem doğrudan hem de dolaylı etkilerini belirleyebilecek ve dinsel değişkenler konusunda daha detaylı ve içerikli ölçütler kullanabileceklerdir. Son olarak, çok az sayıda uzun soluklu araştırma ilk dönemlerdeki din hakkında sorular içerdiği için, elde edilmiş olan sonuçların çoğu çapraz-kesitsel kanıtlar ile temellendirilmiştir. Bu, seçmen önyargılarının denetlenmesini de zorlaştırmaktadır –belki de sağlıklı insanlar, aynı zamanda daha dindar olmayı seçiyorlardır. Bu durum aynı zamanda, araştırmacıların birikerek çoğalan etkilerini ölçemeyecekleri anlamına da gelmektedir; çünkü araştırmacıların hedef kitlelerinden aldıkları cevaplar, bu kişilerin sadece belli bir zaman dilimindeki ilk olarak göze çarpan dini inançlarını yansıtmaktadır. Bu, araştırmanın yapıldığı süre boyunca kişinin kaç tane sigara içtiğinin bilinmesi; ancak araştırma öncesi kaç sigara içtiğinin bilinmemesi ile aynı şeydir. Araştırmacıların burada ihtiyaç duyduğu şey, bu örnekteki göre her yıl kaç paket sigara içildiğine eşdeğer olan dindarlıktır. Dük sosyoloğu Linda George (1999) ve diğerleri şu anda, bu bilgiyi toplayabilmek için geçmişe yönelik ölçütler geliştirmektedirler. Eğer dinin etkileri böylesine yetersiz toplu dindarlık ölçütleri ile tutarlılık gösteriyorsa; bu etkiler, daha iyi ölçütlerle çok daha fazla tutarlılık gösterecek gibi görünmektedir.

BİRLEŞİK DEVLETLERDE MUHAFAZAKÂR PROTETANLIK

Son zamanlarda, uzmanlar ABD'deki muhafazakâr Protestanlar (CPs) -yani evanjelikler, fundamentalistler, pentakostallar ve karizmatikler hakkında

daha ilginç çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Terimlerin daha açıkça anlaşılabilmesi için, buradaki “muhafazakârlık” dinsel alanla ilgili olan muhafazakârlıktır, kastedilen ekonomik ya da siyasi muhafazakârlık değildir- CP’ler hükümetin yoksullara yönelik harcamaları ile ilgili olarak, örneğin teolojik yönden liberal olan Protestanlara nazaran, ekonomik olarak daha liberal bir özellik taşımaktadırlar (Iannaccone, 1993; Clydesdale, 1999; Davis ve Robinson, 1999). Uzmanlar Amerikalı CP’lerin, Amerikan dini yaşamında geri planda kalarak etkilerini iyice kaybettiklerini düşünmüşlerdir, fakat Amerikalı CP’ler 1970’lerden itibaren, toplumsal alanda daha etkin, kültürel ve siyasi arenada ise daha da görünür olmuşlardır. Liberalizmine ve doğacılığın karşı bilinçli direniş gösteren bir dini geleneğin mirasçıları olarak CP’ler, Amerika’daki mevcut dini yapılanmaların çoğundan daha yoğun bir dindarlık ve teolojik ortodoksluğu sürdürmeye yönelik bir girişimi temsil etmektedirler. Bir grup olarak CP’ler, daha yüksek oranda kilise faaliyetlerine katılırlar, dine daha fazla önem atfederler ve ayrıca üye toplama ve bunun devamlılığını sağlama konusunda diğer Amerikalı dini gruplardan daha başarılıdırlar. Bu özellikleri de CP’leri pek çok alanda önemli ölçüde farklı kılmaktadır. Örneğin, aile ile ilgili olarak, CP’ler evlilik öncesi cinsellik konusunda katıdırlar, genellikle diğer Amerikalılardan daha erken evlenirler, doğurganlık oranları daha fazladır ve evliliklerinde daha çok huzur ve uyum göstermektedirler (bkz. Woodberry ve Smith 1998). CP’ler iyi-belirlenmiş, cinsiyete dayalı, eşitlikçi-olmayan ebeveyn rollerine önem verirler; ve çocukların bedensel olarak cezalandırılmasını destekleme ve kullanma hususunda diğer Amerikalılara göre daha yatkındırlar. Fakat onlar aynı zamanda çocuklarına bağırılmamaya, aksine onlara düşkünlüklerini sözel ve davranışsal olarak göstermeye ve çocuklarıyla daha fazla vakit geçirmeye daha çok eğilimlidirler (Wilcox, 1998). CP’ler evliliğin ataerkil olması gerektiğini düşündüklerini dile getirmeye pek gönüllü değildirler; fakat bir grup olarak, diğer Amerikalılara göre cinsiyet konusundaki tutumları büyük farklılıklar içermektedir ve uygulamada, ideolojilerinde önerilenden daha eşitlikçi yapıdaki evliliklere sahiptirler (Woodberry ve Smith, 1998; Gallagher ve Smith, 1999; Sherkat ve Ellison, 1999). Buna benzer bir şekilde, araştırmalar CP’lerin, siyasi tutumlar ve davranışlar, işyerindeki ahlaki kurallar, gönüllü çalışmalar, yoksullara yardım etme düzeyleri ve toplumsal ve siyasi olarak önemli diğer konularda da diğerlerinden farklı olduklarını göstermektedir. Amerikalı CP’ler üzerine yapılan çalışmalar, belli bir dindar geleneğin devam eden etkisini göstermenin ötesinde, ortak kimliğin oluşumu, alt-kültürün şekillenmesi ve moderniteye gösterilen titiz direnç gibi daha geniş ilgi çekici ve önemli süreçleri de ortaya çıkarmıştır.

HOŞGÖRÜ VE ÖNYARGI

Toplumların giderek daha küresel ve çoğulcu bir hal almasıyla birlikte; dinin, hoşgörü ve önyargılar üzerindeki etkisinin anlaşılabilmesi, her zamankinden daha önemli bir konu haline gelmiştir. ABD’de, hoşgörü üzerine yapılan çalışmalar, uzmanların devamlı olarak dinsel etkileri analiz ettikleri bir alanda gerçekleştirilmektedir. ABD’deki dindarlık ile ırksal önyargılar arasındaki genel ilişkinin, çeşitli farklılıkları içinde barındırdığı görülmektedir. Din ile daha uzaktan ilgilenen kişiler ırksal yönden daha önyargılıdırlar; ayrıca dindar olmayanlar ve din ile çok yoğun bir biçimde ilgilenenler en az önyargılı olanlardır. İnsanların dini etkinliklere katılma niyetleri de ayrıca önemlidir. Bu faaliyetlere dini gerekçelerle katıldıklarını belirtenler daha az önyargılıyken, toplumsal nedenlerle iştirak edenler daha önyargılıdırlar (Gorsuch, 1988).

Geçmişte hoşgörü hakkında gerçekleştirilen çalışmalar, CP’lerin diğer Kuzey Amerikalılara göre daha az hoşgörüye sahip olduklarını ortaya koymuştu. Ancak, uzmanlardan bazıları çoğu hoşgörü ölçeğinin (örneğin, Genel Toplumsal Araştırma), muhafazakar dindarlara karşı art niyetli olduklarını ileri sürmektedirler; çünkü bunlar öncelikli olarak sol kesimin ve seküler grupların (ateistler, feministler, komünistler, eşcinseller) hoşgörülerini ölçüme tabi tutmaktadırlar ve sağ kesimdeki dini grupları (fundamentalistler, kürtaj-karşıtı protestocular, kadın konusundaki gelenekçiler, “yaratılışçılar”), araştırmalarının dışında tutmaktadırlar. Bazı kanıtlar bu iddiayı destekler niteliktedir. Örneğin, uygulandıkları kişilere öteki gruplar ve hoşgürsüzlük hakkında açık-uçlu sorular sunan *1987 Özgürlük ve Hoşgörü Araştırması (1987 Freedom and Tolerance Survey)*, CP’lerin de diğer dini ya da dini-olmayan gruplardaki kadar hoşgörüldü olduklarını göstermektedir (Busch, 1998). Muhafazakâr Protestanlıktaki (CPizm) belirli gruplar aşırı derecede hoşgürsüzdür fakat bu kişiler, CPizm düşüncesinin genel ortalamasında önemli bir etki yaratabilecek kadar çok değildirler. Bundan başka, CP hoşgürsüzlüğü ateistler, feministler ve eşcinseller gibi sadece liberal ve seküler gruplara karşı değil; aynı zamanda savaşçılar ve ırkçılar gibi bazı aşırı sağ gruplara karşı da geçerlidir. Genel olarak CP’ler; Yahudiler, siyahlar, Asyalılar, Katolikler, Hispanikler veya göçmenlere karşı, diğer Amerikalıların göstermiş olduğu hoşgürüden daha az hoşgörüye sahip değildirlere (Woodberry ve Smith, 1998; Smith, 2000).

DİN VE SOSYAL ADALET

Din sosyolojisinde son zamanlarda yapılan araştırmalar, yeni ortaya çıkan bir boyut olarak dinin sosyal adaletin sağlanmasındaki rolleri üzerinde yo-

ğunlaşmıştır. Çağımız insanı Aydınlanma (Mayıs, 1976)'nın devrimciliği ve şüpheciliğinden, dinin, özünde muhafazakâr, savunmacı olduğu ve yönetici elit gruplar -örneğin, on sekizinci yüzyıldaki Fransız Katolik Kilisesi gibi- tarafından desteklendiği görüşünü miras olarak almıştır. Dinin, bazı durumlarda muhafazakâr, elitist ve yönetici güçler tarafından desteklenen bir şekilde karşımıza çıktığı kesin bir olgudur. Fakat din, iki farklı biçimi de kendi içinde barındırabilmektedir. Bunların yanında, din aynı zamanda, sosyal adalet ve demokratikleşme yanlısı hareketlere ilham kaynağı olur, bu hareketleri teşvik eder ve destekler (Smith, 1996a). Tarihsel olarak ABD'de, dini aktörler ve kurumlar, on sekizinci yüzyılda dini özgürlükler kazanma mücadelesi sırasında ve on dokuzuncu yüzyılda köleliğe karşı çıkışta, hayati bir rol oynamışlardır. Yirminci yüzyılın ortalarında, Amerika'daki siyahî-kilise, siyahlara medeni hakların verilmesi hareketinde, teşvik edici ve koruyucu bir biçimde merkezi bir role sahipti. Bu tarihten sonraki on yıllarda, ABD'deki dini kurumlar ve dini kişilikler, Vietnam Savaşı-karşısı hareket ve yasadışı orta Amerika göçmenlerini koruyucu Sığınma Hareketinde hayati bir rol oynayacaklar ve nükleer kullanımın durdurulması hareketi, Ronald Reagan öncülüğünde El Salvador ve Nikaragua'da gerçekleştirilen savaşı karşı olan Orta Amerika Barış Hareketi, çevrenin korunmasına dair hareket, Uluslararası Af (Amnesty International), İnsanlık İçin Çevre Örgütü (Habitat for Humanity), Amerikan Dostluk Hizmetleri Komitesi (the American Friends Service Committee) ve diğer barış, yoksulluk-karşısı, ayrımcılık-karşısı hareketler ve kuruluşlarda da aktif bir rol üstleneceklerdi.

Dünya çapında; Latin Amerika ve Asya'nın bazı bölgelerindeki 1979 dini liberalleşme hareketi, 1979 yılında Nikaragua'da Somoza diktatörlüğünün devrilmesi, 1970'lerde El Salvador'daki askeri rejime karşı ayaklanma, Polonya'daki komünist yönetime karşı ordu direnişi, Filipinler'de Marcos diktatörlüğünün düşürülmesi, Şili'deki Pinochet diktatörlüğüne karşı direniş, Güney-Afrika'da imtiyaz-karşısı hareket ve 1989'da Doğu Almanya'daki rejimin sona ermesi gibi olaylarda din çok önemli bir rol oynamıştır. Barış ve adalet için gerçekleştirilen çoğu harekette din, kökleri kutsal olana dayanan protestolar için eylemcilere yasal bir dayanak sağlama, ayaklanmalara sevgi, adalet, barış, özgürlük ve eşitlik gibi gerekli ahlaki değerlerin sağlanması ve hareketi gerçekleştiren kişileri ikonlar, dini törenler, şarkılar, dini kanıtlar ve söylemler gibi motive edici dini motifler sağlama yoluyla eylemcileri harekete geçirmiştir. Din bu hareketlerde, kendi kendini disipline etme, fedakârlıklarda bulunma ve diğergamlık gibi değerlerin yerleşmesinde önemli bir rol oynar; bu hareketler için tecrübeli

ve eğitilmiş liderler ve finansal kaynaklar sağlar; ve bir araya gelmiş katılımcıları ve dayanışma teşviklerini destekler. Bu tür hareketler, önceden varolan dini iletişim kanallarını, otorite yapılanmalarını ve toplumsal kontrol mekanizmalarını kullanarak, başlangıçtaki harcamalarını düşürürler. Din aynı zamanda, biraraya getirilmiş birbirine yabancı kişiler arasında ortak bir kimliğin oluşumunu sağlar ve ulusların ve dillerin ötesine geçilerek, ulusları-aşan kimliklerin paylaşımını mümkün kılar. Son olarak din, bu hareketlere ulus-ötesi örgütsel bağlantılar sunar, sivil toplumdaki “açık alanların” korunmasını ve kamuoyunda eylemcilerin hareketleri için yasal dayanaklar sağlar (Smith, 1996). Dinin dünya çapında yaşanan toplumsal adaletsizlikler karşısında sadece varlığını sürdürme rolünün değil, aynı zamanda bunlara meydan okuyucu rolünün de keşfedilmesine yönelik olarak yapılması gereken daha çok araştırma vardır.

DİNİ ÖLÇÜTLERİN GELİŞTİRİLMESİ

Araştırmalarda kullanılan standart dini ölçütlerin çoğu, belirlenen amaç için yetersiz bir hale gelmiştir. Örneğin Amerika’daki dini çevrelerde olduğu gibi, mezhepler öyle değişmiştir ki, araştırmalarda yer alan soruların analitik kullanışlılığı artık pek kalmamıştır. Standart dini göstergelerin çoğu (örneğin, “İncil’in Aslı”), araştırmacıların çalışmak istedikleri konular açısından geçerliliği olmayan tespitlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Dini bireysel-kimlik, pratikler, inançlar ve örgütsel yerleşimlere dair daha gelişmiş ölçütlerin geliştirilmesi, düzenlenmesi ve araştırmalarda bu şekilde kullanılmaları gerekmektedir. Çoğu araştırma -özellikle de uzun-soluklu araştırmalar- din hakkında ya hiç soruya yer vermemekte ya da içeriği yetersiz kalan sorular içermektedir. Neyse ki bu durum değişmeye başlamıştır. Yüksek kaliteli veriler giderek artan bir şekilde ulaşılabilir hale gelmeye ve bu da, uzmanların din anlayışlarını değiştirmeye başlamıştır.

Kuzey Amerika’daki araştırmaların karakteristik bir özelliği, kişilerin Katolik, Protestan ya da Yahudi olup olmadıkları açısından sorgulanmasıdır. Ancak, bu şekilde yapılan bir ayırım ileriye dönük görüşler geliştirebilme konusunda giderek daha az veri sunan bir yöntem haline gelmiştir ve araştırmacılar bu nedenle, farklılıkların daha ayrıntılı ölçülerle sınındığı ölçütler geliştirmişlerdir. Bu konudaki en önemli gelişme, farklı Protestan grupların ayırt edilebilmesi amacıyla daha iyi yöntemlerin geliştirilmesi olmuştur. Notre Dame’dan David Legee ve Michael Welch (1988, 1991) bu yönde belirli bir gelişim sağlamış olsalar da, farklı Katolik inanışların tanımlanması üzerine odaklanan çok az çalışma bulunmaktadır. Şu anda bile, Müslüman, Budist, Hindu ve azınlıkların diğer dini grupları arasındaki farklı tür-

leri araştırmalar ile nasıl tanımlayabileceğimiz konusunda nerdeyse hiç bir bilgimiz bulunmamaktadır (bkz. Leege ve Kellstedt, 1993; Green ve diğeri, 1996; Woodberry ve Smith, 1998).

Kuzey Amerika’da, uzmanların dini grupları tanımlamak için kullandıkları ortak yöntem mezheplerdir. Tarikatların listeleri ve kategorik şemalar ile uzmanlar, Pentakostallar ve siyahî Protestanların yanı sıra, başlıca liberal ve muhafazakâr Protestan mezhepleri etkin bir şekilde birbirinden ayırt edebileceklerdir. Fakat ne yazık ki, araştırmalarda bu mezheplere yönelik sorular, yeterli derecede detaydan yoksundurlar. Protestan mezhepler, özellikle de küçük olanları, doğru yanıtlar verme konusunda hilekâr davranabilirler. Ayrıca çoğu araştırma, geniş dini topluluklardaki alt-grupları ayırt edemez. Örneğin, Lutheranlar daha heterojendir -Amerika Evanjelik Lutheran Kilisesi daha liberal eğilimliyken, Missouri Synod Lutheranları oldukça muhafazakârdır. İyi bir dini analizde, bu tarz grupların da doğru bir şekilde tespit edilmesi gerekmektedir. Neyse ki uzmanlar (Green ve diğeri, 1996; Stensland ve diğeri, 2000) mezheplerin ayrıntılı bir listesini oluşturabilmek için aralarında Amerikan Ulusal Seçim Araştırması (American National Election Survey), Güney Merkezli Kamuoyu Yoklaması (Southern Focus Poll) ve Yetişkin Sağlığı Araştırması (Adolescent Health Survey)’nın da yer aldığı önemli bir kaç araştırma tarafından da benimsenmiş olan faydalı yöntemler geliştirmektedirler.

Farklı dini grupları tanımlamak için kullanılan diğeri bir yöntem, dini inanç ölçütleridir. Kuzey Amerika’daki, “İncil metnine bağlılık” ve “incilin kusursuzluğu”, uzmanların ortak kullandıkları, inanç ölçütleridir. Burada, muhafazakâr Protestanları belirlemek için kullanılmıştır. Bununla birlikte, bu İncil ölçütleri ilkelidir. İnsanların, “bağlılık” ve “kusursuz olma” gibi kelimelelere atfettiği anlamlar, birbirinden farklıdır. Bu ölçüt, bağlılığa ya da kusursuzluğa inanmayan çok daha eğitimli Evanjeliği dışarıda bırakır niteliktedir ve “muhafazakâr Protestanlar” daha eğitimsiz ve gerçekte ait olduklarından daha düşük bir sınıftan geliyor gibi görünmektedirler. Diğeri bir problem de, uzmanların genellikle kişileri sınıflandırmak için tek bir inanç ölçütü kullanmaları ve bunun sonucunda da hatalı ölçümlerin ya da taraflı katsayıların elde ediliyor olmasıdır. Ya da inanç ölçütlerini birbirini tamamlar şekilde –yani, muhafazakâr Protestanları İncil metnine bağlı olan, “yeniden doğuşçu” ve inançlarını diğeri ile paylaşanlar olarak- tanımlamaktadırlar. Fakat bu katı prosedür, aslında dahil edilmesi gereken kişilerin dışarıda bırakılması nedeniyle problemi karmaşıktırabilir. İdeal olan, araştırmacıların gizli inanç sistemlerinin göstergesi olarak çok boyutlu inançları kullanmalarıdır (Woodberry ve Smith, 1998).

Bu gelişmelerle birlikte, mezhepleri belirleme ölçütleri ve inançlara yönelik ölçütler, aslında kendi içlerinde farklılıklar barındıran muhafazakâr Protestanları ve Katoliklerin farklı alt türlerini birbirinden ayırt edememektelerdir. Son zamanlarda uzmanlar, kişilere hangi dini gelenek veya hareket ile kendilerini tanımladıkları sorusunu yöneltmeye başlamışlardır -kökten-dinci, evanjelik, pentakostal, karizmatik, gelenekçi katolik gibi. Bu, genel olarak, isimlendirme/sınıflandırma veya dini inanış ölçütlerine göre, tutumlara ve davranışlara yönelik daha sağlıklı öngörülerde bulunulabilmesini sağlamaktadır. Amerikan dindarlığına ilişkin olarak, uzmanların ortaklaşa göz önünde bulundurduğu ölçütler, kiliseye katılım, ibadet veya dinin öznel olarak ne anlama geldiğidir. Kiliseye düzenli olarak gitme kişilerin inançları ve davranışları üzerinde en güçlü etkiye sahip olsa da, bu dini ölçütler, Amerikalı Katoliklerin ve Protestanların farklı grupları için eşit derecede geçerli olmaktadır (Woodberry, 1998). Fakat bu ölçütlerin, Hristiyan olmayan gruplar için de aynı ölçüde geçerli olup olmayacağı henüz belli değildir. Yeni çalışmalar Hristiyan olmayan kişilerle de giderek artan ölçüde ilgilenmektedir. Bu yüzden uzmanların diğer dini inançlara yönelik yeni ölçütler geliştirmeleri de gerekmektedir.

Son olarak, birkaç yeni metodolojik teknik, din çalışmalarımızı daha çok sağlamlaştıracak gibi görünmektedir. Örneğin, geçmişteki çalışmalar dini gelenekler arasındaki farklılıkları belirlemekle ilgileniyor, fakat geleneklerin kendi içlerindeki farklılıklar konusunda yeterli derecede ilgilenmiyordu. Bununla birlikte, bazı uzmanlar, kimi dini gruplardaki bu tür içsel farklılıkların diğerlerine göre daha büyük olup olmadığını saptayabilmek amacıyla çeşitli yöntemler geliştirmişlerdi (DiMaggio ve diğerleri, 1996; Gay ve diğerleri, 1996). Ayrıca uzmanlar niteliksel ve niceliksel araştırmaları giderek daha etkin bir şekilde bir arada kullanmaya başlamışlardı. Din konusunda yapılan eski niteliksel araştırmalar çok fazla verimli olamamıştı. Çünkü vak'a incelemelerinin, "içsel belgelerin" veya röportajların temsil edici nitelikte olup olmadıklarının saptanması çok zor bir işti. Diğer taraftan, anket çalışması genellikle dini ifade biçimlerini ve kültürün içinde bulunan önemli farklılıkları, çelişkileri, farklı hisleri kapsamaz ve din araştırmacıları sıklıkla araştırma konuları içerisine konuyla ilgisi olmayan kavramları da dahil ederler. Neyse ki, uzman topluluklardan bazıları, niteliksel ve niceliksel araştırma arasındaki farklılıkları azaltarak, bu araştırma biçimlerini bir arada kullanmaya başlamışlardır. Örneğin, Christian Smith ve meslektaşları (1998), 23 ülkede, Birleşik Devletlerdeki ulusal bir telefon anketi vasıtasıyla, kiliseye giden Protestanlar üzerinde, iki saat yüzyüze mülakat yoluyla örnek bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışma, kişilerin kavramları nasıl anladığı

ve neden o inanca sahip olup neden belli hareket tarzlarında buldukları konularında, ulusal anketin verileriyle yakından ilgilidir. Bradford Wilcox (1998) dini topluluklara tavsiyeler de bulunan kitapların geniş çaplı tahlillerini, özenli niceliksel bir analiz ile bir araya getirmiştir. Bu tarz farklı metodların bir arada kullanılması ile gerçekleştirilen çalışmalar, din araştırmalarının gelişimi açısından daha çok şey vaat etmektedir. Örneğin; Mark Chaves ve meslektaşları (1999) *Ulusal Cemaatler Araştırması* (National Congregations Study) için, 1998 Genel Toplumsal Araştırma (General Social Survey) sırasında kendilerine sorular yöneltilen kişilere kiliselere gittikleri yerlerde sorular yöneltilmiş ve daha sonra bu bilgileri tüm Birleşik Devletler kiliseleri için temsil edici bir model tanımlamak ve incelemek için kullanmıştır. Bu prosedür, dini okullar, gönüllülük esasında çalışan kuruluşlar ya da siyasi gruplar için temsili modellerin oluşturulabilmesi için de kullanılabilir. Din araştırması ancak, karmaşık-metodlar, uzun-soluklu ve çok düzeyli tasarımlar oluşturmak için, basit belli kesimleri hedef alan çalışmaların ötesine geçilerek geliştirilebilecektir.

KÜRESELLEŞEN DİN

Dinsel dönüşüm küresel ölçekte meydana gelmektedir. Son iki yüzyılda, özellikle de İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren, Asya'da Hristiyanlık; Afrika'da İslam ve Hristiyanlık; Latin Amerika'da Protestanlık; Kuzey Amerika, Avrupa ve eski İngiliz kolonilerinde ise Hinduizm, Budizm ve İslam hızlı bir şekilde yayılmıştır. Pek çok yeni dini hareket (NRMs) farklı geleneklerin öğelerinin birleştirilmesi suretiyle gelişme göstermiştir. Nüfus göçleri, dini uzantılarını da beraberinde getirecek şekilde gittikçe artmakta ve eski dini bölünmeler varlıklarını, Sırbistan, Filistin, Hindistan ve Endonezya'da yeniden hissettirmektedir. Bu arada, yirminci yüzyılın ilk dönemlerinde Amerika'nın Batı yakasında doğan Pentakostalizm, dünyanın çoğu bölgesine hızlı bir şekilde yayılmaktadır. Pek çok toplumun geniş kesimleri dinlerini değiştirmiş ve bu "ithal edilen" dinler, hem Batı hem de Batı-dışındaki bölgelerde, kendi merkez toplumlarında çok etkili olmaktadır.

Bu dinsel dönüşümlerin tamamıyla yeni birer olgu olmadığını hatırlamamız gerekmektedir. Dini gelenekler, her zaman çeşitli değişimler göstermişlerdir; ve sosyologların elinde, dini ve toplumsal değişim konusunda kapsamlı veriler bulunmaktadır. Örneğin, Hristiyanlığın doğduğu ve ilk gelişme sürecinin büyük bir bölümünü yaşadığı bölgeler Ortadoğu ve Kuzey Afrika'dır. Fakat İslam'ın ortaya çıkışı ile birlikte, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da Hristiyanlığın etkileri büyük ölçüde kaybolmuştur. Hindistan'da Budizm gelişmiş fakat daha sonra Hinduizm ile içiçe geçmiş ve alt-kıtanın büyük bir

bölümünde görülmemeye başlamıştır. Tantra ve Mayahana Budizmi Orta Asya'da ortaya çıkmış, buradan Çin ve Tibet'e, daha sonra da Kore ve Japonya'ya sıçramıştır. Fakat her iki gelenek de, Orta Asya'da kaybolmuş ve bunların yeri İslam ile doldurulmuştur (bkz. Robinson ve Johnson, 1997; Skilton, 1997). Nasturi Hristiyanlık, Budizm sonrası Çin'de çok az etkili olmuştur (yaklaşık 600'lerde). Bunların her ikisi de önceleri yabancı dinler olarak engellenmiş ve gelişimlerine sekte vurulmuş fakat zaman geçtikçe, Hristiyanlık bir duraksama yaşamaya ve Mayahana Budizm yerel din olarak görülmeye başlanmıştır. Hristiyanlığın, Hindistan'a girişi ikinci yüzyıl, Çin'de görülmesi ise, Kuzey ve Doğu Avrupa'da görülüşünden çok önceleri, 635 yılı ile tarihlenmiştir (Neill, 1986; Moffett, 1992; Hastings, 1999). Bununla birlikte, yirminci yüzyılda Hristiyanlık Çin Anavatanı'nda hızlı bir şekilde yayılmaya ve Budizm, Avrupa'da etkili olmaya başlamıştır. İslamiyet, Budizm ve Hristiyanlığın misyonerlik gelenekleri, yerel ve kabilesel dinlerin harcanması pahasına, her bölgeye sıçramıştır; yine de bu yerel dinler, küresel dinler içerisinde halk kültürüne ait gelenekler şeklinde varlıklarını sürdürmektedirler.

Bu gerçekler, ilginç kuramsal soruların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Misyonerlik faaliyetlerine, istilaya ve tüm engellemelere rağmen bazıları kendi geleneklerini yüzyıllar boyunca koruyabiliyorlar -Yahudiler, Ermeniler, Koptik Hristiyanlar, Parsisler ve Hindistan'daki Thomas Hristiyanları gibi- diğerleri kendi dini geleneklerini temelden değiştirebiliyorlar? Neden bazı misyoner faaliyetleri başarılı olurken diğerleri olamıyor? Nasıl ve neden insanlar bazı yabancı gelenekleri yerel olarak görmeye başlayabiliyor, diğerlerini ise yabancı olarak görmeye devam edebiliyorlar? Belirli dini gelenekler ya da birbirleri ile rekabet halinde olan çoklu dini gelenekler toplumu nasıl değişime uğratıyorlar?

Dini küreselleşme, mevcut dini gelenekleri derinden bir değişime uğratmıştır. Bu süreç içerisinde de, hem "ithal" hem de "yerel" dinler, kendilerini dönüştürmektedirler. İnsanlar yeni dini gelenekleri benimserken, bu yeni gelenekleri kendi kültürlerine uydurmakta ve kendi çıkarlarına uygun düşecek bir şekilde kullanmaktadır. Baskın olan yerel dinler yeni değerler sistemine karşı tepki gösterdikleri ve bağlı oldukları değerler için mücadele verirken, kendileri de bu süreçte değişime uğrarlar. Örneğin Hindistan ve Sri Lanka'da Protestan misyonerlere gösterilen tepki, on dokuzuncu yüzyılda hem Hinduizm'in hem de Budizm'in yaşadığı rönesans döneminde, hayati bir rol oynamıştır ve bunun karşılığında, Hinduizm ve Budizm'in bu yeni biçimlerinin, Batı dünyasında önemli etkileri olacaktır. Örneğin yeni-Hinduizm (neo-Hinduizm) anlayışı karşısında gösterilen tepki, liberal Protes-

tanlıktaki evrensel kurtuluş teolojisinin gelişiminde büyük bir rol oynamıştır (Niell, 1986; Ariarajah, 1991; Robinson ve Johnson, 1997; Hastings, 1999). Bu dini gelenekler arasındaki etkileşimler, kültürel değişimin -hangi dini geleneklerin değişime daha uyum sağlayabilir ya da direnç gösterir nitelikte olduğu, hangi grupların yeni dinleri benimsediği ya da karşı çıktığı vs.- çalışılmasında ideal bir laboratuvar ortamı sunmaktadır. Dini geleneklerin küresel bir hal almasının aynı zamanda, siyasi ve toplumsal uzantıları da bulunmaktadır. Dışarıdan alınan dini gelenekler farklı ülkelerde, kadının rolü, kölelik uygulamaları, uyuşturucu ve alkol kullanımı, demokratikleşme, kilise-devlet ilişkileri ile siyasi ve dini haklar kavramlarını etkilemiştir. Dinlerin, mevcut bölünmelerin bulunduğu yerlerde yayılması, toplumların istikrar kazanmasını ya da daha da istikrarsız bir yapıya sahip olmalarını da etkileyecektir.

Son zamanlarda, küresel sivil topluma ve uluslararası hükümet-dışı organizasyonlara (INGOs) artan bir ilgi söz konusudur. Fakat bu literatürde dini INGO'lardan, benzerlerine nazaran öncelik taşımalarına ve onları gölgede bırakmalarına rağmen, nadiren söz edilmektedir -aslında bunlar, düşünce kapsamı dışında tutulmuşlardır. Dini analiz eden literatür, dünya çapındaki NGO'lar da dahil olmak üzere, INGO'ların yükselişinde (Boli ve Thomas, 1999), dini grupların merkezi bir rol oynadığını ve dinsel bağlılığın, hem dini hem de dini-olmayan gönüllü topluluklara katılımın önemli bir göstergesi olduğunu öne sürerler. Dahası, karşılaştırmalı araştırmalar, dünya çapındaki gönüllü birliklerinin sayıları ve türleri konusunda dini ortamın önemli bir rol oynadığı iddiasındadırlar (James, 1987; Anheier ve Salamon, 1998: 11-17, 354-6).

Görevlilerinin sayıları ve gelişmekte olan ülkelere aktarmış oldukları kaynaklar ile önemli bir konu olan misyonerler ve misyoner kuruluşlar da araştırılmayı bekleyen alanlardan bir tanesidir. Bunlar pek çok dilin ilk yazılı biçimlerini oluşturarak ve genellikle ilk baskı teknolojisini ithal ederek, eğitime ve tercüme projelerine çok büyük yatırımlar gerçekleştirmişlerdir. Bunlar genellikle, kızlar için resmi eğitim sistemini ilk olarak kurumsallaştıranlardır ve 1960'lar öncesinde, Batılı resmi eğitime en geniş erişimi sağlamışlardır. Yirminci yüzyıla gelindiğinde, batılı misyonerler, turist grupları dışında, diğer herhangi bir gruptan daha fazla deniz aşırı seyahatler gerçekleştirmektedirler. Bu kişiler genellikle, Kuzey Amerika ve Avrupa'nın en eğitilmiş kesimlerinden gelmektedirler. Bunun da ötesinde, görevleri itibariyle diğer NGO'ları gölgede bırakmaktadır. Örneğin 1990 itibariyle, Amerikan İşçi Federasyonu (AFL) 71.000 \$'lık bir bütçeye sahipken; Kuzey Metodistlerin (tek bir Amerikan mezhebi) görev birimi bir milyon doları aşan bir bütçeye

sahipti (Neill, 1986; Hutchison, 1987; Sanneh, 1989; Hastings, 1999). Protestan ve Katolik misyonerler, toplumları değiştirmek isterler ve genellikle de bunu yaparlar -bazılar iyi, bazıları da kötü yönde- ve bu mücadeleleri sırasında kendilerini de değiştirirler. Dahası; Hristiyan misyonerlerin sayısı yirminci yüzyıl boyunca büyük bir artış göstermiştir. Şu anda, Müslüman, Hindu, Budist, Bahaî ve NRM misyonerleri de, kendi inançlarını yayabilme konusunda Hristiyan misyonerler ile rekabet halindedirler ve bu dini görevler, giderek artan bir şekilde gelişmekte olan ülkelerin insanları tarafından gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Antropologlar uzun bir zaman süresince, kabile halinde yaşayan toplulukların kültürlerindeki misyonlar konusunda halk-istatistikleri hazırlamışlardır ve son on beş yılda tarihçiler, bu misyonların etkileri konusunda ciddi çalışmalarda bulunmaya başlamışlardır. Fakat hala, dini misyonların diğer toplumlar üzerindeki etkileri, sömürgecilik siyasetini ve sömürgecilik-sonrası dış politikayı nasıl etkiledikleri konusunda, geniş kapsamlı analizler gerçekleştiren yeterli bir karşılaştırmalı sosyoloji literatürüne sahip değiliz.

SONUÇ

Sosyal bilimciler, modernitenin gelişimiyle birlikte, dinin kaybolmayacağı gerçeğinin giderek artan bir şekilde farkına varmaktadır. Ayrıca din, kamusal etki dışında kalacak şekilde daha öznelendirilmiş bir alanla da sınırlandırılmayacaktır. Dini inanç ve uygulamaların geleneksel biçimleri, modern dünyada esnek bir şekilde varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Ayrıca yeni dini inançlar ortaya çıkmaya ve yaygınlaşmaya devam edecektir. Tüm bunlar, toplumsal yaşamın pek çok alanında önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bunun farkına varmak, güncel bilimlerin incelemeye başlamış olduğu pek çok araştırma alanının doğuşunu da beraberinde getirmektedir. İnsan bilinci ve uygulamalarındaki kutsallığın toplumsal önemini anlayabilmemize yardımcı olan bu alan, farklı açılardan geliştirilmeyi beklemektedir.

KAYNAKÇA

- Ammerman, N. (ed.) (1997). *Congregation and Community*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Anheier, H. ve Salamon, L. (eds) (1998). *The Nonprofit Sector in the Developing World: a Comparative Analysis*. Manchester: Manchester University Press.
- Ariarajah, S. W. (1991). *Hindus and Christians*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Berger, P. L. (1983). "From the crisis of religion to the crisis of secularity". In M. Douglas and S. Tipton (eds), *Religion and America*. Boston: Beacon Press.
- Blau ve diğerleri (1993). "Ethnocultural cleavages and growth of church membership in the United States, 1860-1930". *Sociological Forum*, 8, 609-37.

- Brandon, N. (1994). *The Six Pillars of Self-esteem*. New York: Bantam.
- Breault, K. (1989). "New evidence on religious pluralism, urbanism, and religious participation". *American Sociological Review*, 54, 1048-53.
- Chaves, M. ve meslektaşları (1999). "The national congregations study: background, methods, and selected results". *Journal for the Scientific Study of Religion*, 38, 458-76.
- Clydesdale, T. (1999). "Toward understanding the role of Bible belief and higher education in American attitudes toward eradicating poverty, 1964-1996". *Journal for the Scientific Study of Religion*, 38, 103-18.
- Davis, M. ve Robinson, R. (1999). "Their brothers' keepers? Orthodox religionists, modernists, and economic justice in Europe". *American Journal of Sociology*, 104, 1631-65.
- DiMaggio ve diğerleri (1996). "Have Americans' social attitudes become more polarized?", *American Journal of Sociology*, 102, 690-755.
- Ebaugh, H. R. ve Chafetz, J. (2000). *Religion and the New Immigrants: Continuities and Adaptations in Immigrant Congregations*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Ellis, A. (1992). *Reason and Emotion in Psychotherapy*. Secaucus, NC: Lyle Stuart.
- Ellison, C. ve Levin, J. S. (1998). "The religion-health connection: evidence, theory, and future directions". *Health Education and Behavior*, 25, 700-20.
- Finke, R. and E. Stark (1992). *The Churching of America*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Gallagher, S. ve Smith, C. (1999). "Symbolic traditionalism and pragmatic egalitarianism: contemporary evangelicals, families, and gender". *Gender and Society*, 13, 211-33.
- Gay, D. A. ve diğerleri (1996). "In search of denominational subcultures: religious affiliation and "pro-family" issues revisited". *Review of Religious Research*, 38, 3-17.
- George, Linda (1999). Religion and physical health. Paper presented at the American Sociological Association annual meeting, Chicago.
- Gorsuch, R. L. (1988). "Psychology of Religion". *Annual Review of Psychology*, 39, 201-21.
- Green ve diğerleri (1996). *Religion and the Culture Wars: Dispatches from the Front*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Hastings, A. (ed.) (1999). *A World History of Christianity*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Hunter, J. D. (1991). *Culture Wars*. New York: Basic Books.
- Huntington, S. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon and Schuster.
- Hutchison, W. (1987). *Errand to the World: American Protestant Thought and Foreign Missions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Iannacone, L. (1993). "Heirs to the Protestant ethic? The economics of American fundamentalism". In M. Marty ve S. Appleby (eds), *Fundamentalism and the State*. Chicago: University of Chicago Press.
- Iannacone, L. (1994). "Why strict churches are strong". *American Journal of Sociology*, 99, 1180-212.
- Idler, E. ve diğerleri (1977). National Institute on Aging/Fetzer Institute Working Group Brief Measure of Religiousness and Spirituality: Conceptual Development. Unpublished manuscript.
- James, E. (1987). "The nonprofit sector in comparative perspective". In W. Powel (ed.), *The Nonprofit Sector: a Research Handbook*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Land ve diğerleri (1991). "Religious pluralism and church membership". *American Sociological Review*, 56, 237-49.

- Leege, D. ve Kellstedt, L. A. (1993). *Rediscovering the Religious Factor in American Politics*. Armonk, NY: M. E. Sharpe.
- Leege, D. ve Welch, M. (1988). "Religious predictors of Catholic parishioners' socio-political attitudes". *Journal for the Scientific Study of Religion*, 27, 536-52.
- Leege, D. ve Welch, M. (1991). "Dual reference groups and political orientation". *American Journal of Political Science*, 35, 28-56.
- Moffett, S. H. (1992). *A History of Christianity in Asia, Volume 1: Beginnings to 1500*. San Francisco: Harper San Francisco.
- Neill, S. (1986). *A History of Christian Missions*. New York: Penguin.
- Olson, D. (1998). "Religious pluralism in contemporary US counties". *American Sociological Review*, 63, 759-61.
- Robinson, R. ve Johnson, W. (1997). *The Buddhist Religion*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Sanneh, L. (1989). *Translating the Message: the Missionary Impact on Culture*. Maryknoll, NY: Orbis.
- Sherkat, D. E. ve Ellison, C. G. (1999). "Recent developments and current controversies in the sociology of religion". *Annual Review of Sociology*, 25, 363-94.
- Sigmund, F. (1927). *The Future of an Illusion*. New York: Norton (1961).
- Skilton, A. (1997). *A Concise History of Buddhism*. Birmingham: Windhouse.
- Smith, C. (1996a). *Disruptive Religion: the Force of Faith in Social Movement Activism*. New York: Routledge.
- Smith, C. (1996b). *Resisting Reagan: the US Central American Peace Movement*. Chicago: University of Chicago Press.
- Smith, C. (2000). *Christian America? What Evangelicals Really Want*. Berkeley: University of California Press.
- Smith, Christian ve meslektaşları (1998). *American Evangelicalism: Embattled and Thriving*. Chicago: University of Chicago Press.
- Stark, R. ve Finke, R. (2000). *The Human Side of Religion*. Berkeley: University of California Press.
- Steensland ve diğerleri (2000). "The measure of American religion: toward improving the state of the art". *Social Forces* (in the press).
- Stevens-Arroyo, A. ve Cadena, G. (1995). *Old Masks, New Faces: Religion and Latino Identities*. New York: Bildner Center Books.
- Wallace, A. (1966). *Religion: An Anthropological View*. New York: Random House.
- Warner, R. S. (1993). "Work in progress toward a new paradigm for the sociological study of religion in the United States". *American Journal of Sociology*, 98, 1044-93.
- Warner, R. S. ve Wittner, J. G. (eds) (1998). *Gatherings in Diaspora: Religious Communities and the New Immigration*. Philadelphia: Temple University Press.
- Wilcox, B. (1998). "Conservative Protestant childrearing". *American Sociological Review*, 63, 796-809.
- Woodberry, R. D. (1998). Religiosity: does one "size" fit all? Unpublished paper.
- Woodberry, R. D. ve Smith, C. S. (1998). "Fundamentalism at all. Conservative Protestants in America". *Annual Review of Sociology*, 24, 25-56.
- Wuthnow, R. (1998). *After Heaven*. Berkeley: University of California Press.
- Young, L. (1997). *Rational Choice Theory and Religion: Summary and Assessment*. New York: Routledge.